

Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çokkültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)

Nurullah ALTAŞ*

ABSTRACT

Influence of The Globalization on Understanding Manners of Religion and new Methodological Approaches in Religious Education

Globalization is the fact that it is effective in all fields and talked about rather frequently in these days. It is necessary to talk about this concept in all discussing that is performed in social sciences.

The Globalization process that effects on theories and application forms from economics to other fields influenced also on religious foundation. For this reason Globalization caused to arise new comprehension and application shapes in religious education.

In this study we are researching effects of Globalization about foundation of religion; in addition to this aim we will attempt to search how The Globalization gives a shape to new approaches carried out in religious education.

Keywords: *Religious Education, Globalization, Multicultural*

Giriş

Sosyal bilimler alanında yapılan konuşmalarda ismini giderek daha sık işitiğimiz "küresel" sözcüğünün kökeni yüzyıllar öncesine gitse bile, "küreselleşme"nin kavram olarak kullanımı oldukça yenidir. İlk olarak 1960'larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980'lerde ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Doksanlı yıllarda küreselleşme kavramının gittikçe önem kazandığını ve bir toplumsal dönüşüm paradigması ya da analiz birimi olarak kullanılmaya başlandığını görüyoruz¹.

Küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan "*sihirli*" bir sözcük haline gelmiştir. Aynı zamanda da duygusal bir yük taşıyor duruma gelmiştir. Peter Berger'in ifadeleriyle bazıları için bu kavram, yeni bir barış ve demokratikleşme çağını açacak uluslar arası sivil toplum vaadini çağrıştırmakta bazıları içinse tehditkar biçimde Amerika'nın ekonomik ve siyasal egemenliğini,

* **Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Fuat Keyman, *Globalleşme ve Türkiye-Radikal Demokrasi Olasılığı*, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Ed. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, 283

bunun sonucu olarak da metastazla her yere yayılmış bir tür Disneyland'ı andıran türdeşleşmiş bir dünyayı (bir Fransız kamu görevlisinin harika deyişiyle "**kültürel Çernobil**") akla getirmektedir². Küreselleşme kavramı yine Berger'in deyimiyle, Alman kömür endüstrisindeki gerilemeden, Japon gençlerinin cinsel alışkanlıklarını açıklamaya kadar geniş bir alanda kullanılan "*klişe*"ye dönüşmüştür³. Berger'in görüşlerine paralel bir biçimde, adeta geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak anahtar bir kavram olarak görülen küreselleşmeyi Bauman, "*parolaya dönmüş moda bir deyim, sihirli bir sözcük, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapısını açacak bir anahtar*" olarak değerlendirmektedir⁴. Küreselleşmenin "*moda*" haline gelmesi konusunda benzer bir değerlendirme, Hirst ve Thompson tarafından da yapılmaktadır⁵. Sosyoloji teorisinde elde ettiği büyük itibar kadar, ünlü "üçüncü yol" çalışmasıyla İngiliz siyaseti üzerinde de etkili olan Anthony Giddens yukarıda belirtilen görüşlerin aksine, bugün "*küreselleşmeye değinmeyen hiçbir siyasal konuşmanın tam olmadığı*"⁶ hı ifade etmektedir⁶. Giddens'a göre şu anda köklü bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak kadar geçerli ve nesnel nedenler vardır. Bugün bizi etkileyen değişiklikler, yeryüzünün herhangi bir bölgesiyle sınırlı olmayıp, daha şimdiden hemen hemen her yeri kapsamaktadır⁷.

Küreselleşme her şeyden önce bir olgudur ve buna karşı olmak yada taraf olmak anlamlı bir tavır ifade etmez. Eğer tarihin teleolojik olarak ileri giden bir düzlem olduğu düşünülürse, küreselleşme hiç şüphesiz ileri doğru atılmış bir adımdır. Elbette küreselleşmenin getireceği problemler de söz konusu olacaktır. Ancak problemler olgunun tamamen karşısında olmak refleksini geliştirirse bu tavır gerçekçi bir zemine oturmaktan uzak kalacaktır. Küreselleşme, toplumsal ve kültürel pek çok sürecin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu değişim süreci bilinene ideolojik yaklaşımları geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla bu ideolojik yaklaşımlardan hareketle, sağlıklı ve kabul edilebilir çıkarımlar elde etmek beklenebilir. Berger'in de söylediği gibi, bir yargı sırf herkes tarafından dile getiriliyor diye yanlış olmak zorunda değildir. Gelişen bir küresel kültür gerçekten vardır ve gerek kökeni, gerek içeriği açısından gerçekten Amerikan ağırlıklıdır. Sahne- de oynanan tek oyun değildir ama oynanmakta olanların en büyüğüdür ve görünür gelecekte de böyle kalacağı anlaşılmaktadır⁸. Küreselleşme, küresel bir gerçektir ve bu gerçeğin anlaşılması için çaba göstermek gerekir.

2 Peter L. Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, Çeviren: Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, 10

3 Berger, *Four Faces of Global Culture*, **National Interest**, Fall 97, Issue 49, ss. 23-29

4 Zygmunt Bauman, **Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, 7

5 Paul Hirst-Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çeviren: Ç. Erdem-E. Yücel, Dost Kitabevi, Ankara 2000, 26

6 Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çeviren: Osman Akınhay, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, 20

7 Giddens, 13

8 Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, 10

Tablo 1. Küreselleşmenin Kavramlaştırılması Üç Eğilim⁹

	Hiper-Küreselciler (Küreselleşme Yanlıları)	Kuşkucular (Küreselleşme Karşıtları)	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşî görülmelik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağı.	Yoğun ve derin (thick) küreselleşme.
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyorYeniden yapılmıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	Madonna, vs.	Ulusal Çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme...	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yöreğe	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletinin sonu	Uluslararasılaşma, devletin kabulü ve desteğine bağı	Küreselleşme, devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Küreselleşmeye karşı tutumlar üzerinde bir değerlendirme yapan Held, Mc Grew, Goldblatt ve Perraton üçlü bir kategori ortaya koyarlar (bkz. Tablo.1). Küreselleşme üzerinde konuşanları hiper-küreselciler (küreselleşme yanlıları), kuşkucular (küreselleşme karşıtları) ve dönüşümcüler niteleyen Held ve arkadaşlarına göre bu kategorilerdeki farklılaşmanın kaynağı olgulardan ziyade temsil ettikleri dünya görüşlerinde aranmalıdır. Marksistler, sol gruplar, ulus-devlet yanlıları ve ulus egemenliğini savunanlar şüpheler içinde yer almakta ve küreselleşme karşıtı kategoriyi oluşturmaktadır. Gerçekçi bir politika yapanlar ise dönüşümcülerdir¹⁰.

9 David Held-Anthony G. McGrew-David Goldblatt-Jonathan Perraton, **Global Transformations: Politics, Economics and Cultures**, Polity Press, Cambridge 1999.

10 Veysel Bozkurt, **Küreselleşme, Küreselleşmenin İnsani Yönü**, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2000, 23

Dönüşümcü tavrı, küreselleşmenin fiili bir durum olduğunu kabul eder. Taraf olmak ya da karşı çıkmak yerine "durum belirlemeyi" önemli hale getiren bu yaklaşım, yeni durumun getirilerinin artırılması ve olumsuzluklarının asgariye indirilmesi için çaba sarf edilmesini gerçekçi ve yapıcı bir tavır olarak algılar. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı durumun olumsuzluklarını öne çıkarmak ve karamsar tablolar çizmek nihilist bir tavrı beraberinde getirmekten öte her hangi bir işleyişe sahip olmayacaktır. İnsanlar yaşamlarına anlamlı bir şekilde sürdürebilmeleri için gelecek hakkında umut beslemek zorundadırlar. Etrafımızda süregelen olayları anlamaya çalışırken dahi açıklama çabalarında dayandığımız kuramlarda değişiklikler olmakta ve açıklamalarımız havada kalabilmektedir. Böyle bir hızlı değişim içinde hala elli yıl öncenin kuramlarıyla bugünkü değişimleri anlamak ve açıklamak biraz güç gibi görünmektedir. Dolayısıyla küreselleşme ve beraberinde tartışma alanına taşıdığı olgulara karşı tavrımızın; kökten karşı çıkmak ve getirdiklerini toptan kabul yerine dönüşümcü bir anlayışla yeniden inşa aşamasında bizim elimizdekilerle neler yapabileceğimizi gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Bu makalede "Küreselleşme" ve ona bağlı olarak gündemimize giren "yerelleşme"nin kültür üzerindeki etkisi ve bu etkinin doğal sonucu olan din ve din eğitimi anlayışlarındaki değişimler "çokkültürcülük" kavramı etrafında tartışılacaktır. Bu tartışmada ana hareket noktası, yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz ve tabloda genel özellikleri verilen bakış açılarından "dönüşümcü" anlama biçimi olacaktır.

Küreselleşme-Yerelleşme ve Kültürel Etkileri

Küreselleşmeye her ne kadar bazı görüşler sadece ekonomik boyutu olan bir olgu olarak yaklaşılsalar da kavram kültürel olarak da önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Özellikle yeni teknolojilerin kullanımıyla yeni kültürel kodlar tüm dünyaya rahatlıkla yayılmaktadır. "Gündelik tecrübe ve pratikleri dönüştüren yeni kültürel üretim ve yeniden üretim tekniklerinin ortaya çıkışının vurgulanması"¹¹ olarak tanımlanabilecek küresel kültürel dönüşüm, küreselleşmenin boyutlarının anlaşılmasında önemli bir sacayağını oluşturmaktadır.

Küresel bir kültürün varlığını savunanlar "yerel olanın küreselleşmesiyle özgün yerel kültürel ürünlerin kozmopolitleşmesiyle artık bir küresel kültürün oluştuğu iddiasını ortaya atmaktadırlar"¹². Küreselleşme bu ortak kültürün oluşmasıyla sınırlı bir olgu değildir. Özellikle kültürel alanda yaşanan küreselleşme, diyalektik biçimde yerel kültürlerin de yükselme sürecini beraberinde getirmektedir¹³. Bunun sonucu ise oluşan küresel kültür içinde kültürel homojenlik ile kültürel heterojenliğin aynı anda olmasıdır.

Küresel kültürün niteliği üzerinde yapılan yorumlar da küreselleşme kavramında olduğu gibi fotoğrafı tam olarak ortaya koyacak nitelikte değildir. Bazı görüşler, bu türden bir kültürel yapının dünyanın farklı alanlarındaki çeşitliliği

11 Mike Featherstone, **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, 94

12 Keyman E. Fuat, **Radikal Demokrasi ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, Ankara 1999, 41

13 Ramazan Yeken, **Cemaatin Dönüşümü**, Vadi Yayınları, Ankara 1999, 174

ortadan kaldırarak hem iletişim kanallarını kullanarak "kültürel farklılık üzerinde bir hegemonya yarattığını"¹⁴ hem de bu durumun farklı kültürlerde farklı gerilimler yarattığını öne sürmektedirler. Ancak karşıt görüştekiler bu yapının alt kültürler üzerindeki baskıyı kaldırdığını ve "başkalarının sesinin tüm dünya yüzeyine yayılmasını sağladığına" dikkat çekmektedirler¹⁵. Küresel kültüre yapılan en radikal eleştiri herhalde küreselleşmenin kültürel motifleri kullanarak, kendi emperyalizmini yarattığı ve bu durumun sömürgecilikle aynı olduğudur.

Ancak şu husus da göz ardı edilmemelidir. Küreselleşme sürecinin en önemli sonuçlarından birisi kültürel çoğulculuğun önünü açmasıdır. Üzerindeki sınırlamalardan sıyrılan hızlı kültürel akış, etnik ve yerel olan ile ulusal ve ulus ötesi olanları karıştırıp üst üste bindirerek sürekli değişen farklı oluşumlar çıkarmaktadır. Öte yandan Friedman, küreselleşmenin her zaman homojenleştirme olarak algılanışındaki yanılsamaya dikkat çekmektedir. Küreselin homojenleştirici olabilmesi için, anlam atfetme çevrelerinin "şey" in ilk üretildiği yerle aynı çevreye ait olması gerekir. Çünkü gönderilen mesajın yorumlanma ortamı yereldir ve yerellerin hepsi türdeş değildir.¹⁶ Küreselleşme ile birlikte merkezin gücünün çevrenin lehine olmak üzere giderek daha fazla yıprandığı belirtilir. Bauman'a göre küreselleşmenin en önemli değişim noktalarından birisi de dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk olması, bir merkezin ve kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari bürounun yokluğudur. Yani artık hiç kimse kontrolü elinde tutmuyor¹⁷. Yine Bauman, küreselleşme sürecinin herkesin hemfikir olduğu etkilerinin tümüyle birleştirici olmadığını ve küreselleşmenin birleştirdiği kadar böldüğünü de söyler¹⁸. Robertson'da küreselleşmenin kültürel, ekonomik ve politik alanlarda eş zamanlı vuku bulan çok boyutlu bir süreç olmasına rağmen bu sürecin zorunlu bir küresel entegrasyona doğru gitmediğini söylemektedir¹⁹. Robertson'a göre şu anda dünyada mevcut olgu, kültürel açıdan artan bir bağımlılıktır. Bu tezlere göre tüm hiyerarşiler gibi eski iktidar mekanizması da yerelin ve "öteki"nin lehine olmak üzere ortadan kalkmıştır. İktidarın, kurumlar ve gündelik yaşam içinde üretildiği teziyle iktidarı bir merkezden uzaklaştırıp yerelleştiren ve bu yaklaşımıyla küreselleşmeye bir takım gerekçelendirme olanakları sağlayan post-modernistlerin de yardımıyla küreselleşme, bir yandan küresel ölçeğe vurgu yaparken öte yandan da iktidarı yerel güçlerin birbirleriyle ilişkilerine indirgemekte ve "çokkültürcülük" anlayışını beraberinde getirmektedir²⁰. Çokkültürcülük anlayışının getirdiği sonuçla-

14 Deborah Wheller, *Global Culture or Cultural Clash*, **Communication Research**, Volume 25, August 1999, 359

15 agy

16 Jonathan Friedman, *Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri*, Çev. Bülent Peker, **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, Vadi Yayınları, Ed. A. Topçuoğlu-Y. Aktay, İstanbul 1996, 93

17 Bauman, 69

18 Bauman, 8

19 Ronald Robertson, *Globalization and Future of Traditional Religion*, **God and Globalization: Religion and Powers of Common Life**, Trinity Pres International, Pennsylvania 200, 55

20 Hayriye Erbaş-M.Kemal Coşkun, *Küreselleşme, Yerellik ve Demokrasi, III: Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri*, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara 2002, 147

rın en önemlisi ise "yerelci tepkiler"dir. Yerelleşme veya yerelcilik bir kimlik oluşturma süreci olarak algılanmaktadır²¹. Robertson, küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin birbirini dışlayan iki durum olarak algılanmasını reddederek, küreselleşmenin yerelliğin üretilmesi ve içerilmesini kapsadığını, buna ise "glokalleşme" denilebileceğini ileri sürmektedir²². Küresel kültür, farklı kaynaklardan beslenmektedir ve aslında tek bir küresel kültürün oluşmasının değil, değişik kültürlerin bir araya gelmesi ve oluşan kompleks yapının etki alanının genişlemesi söz konusudur²³.

Küreselleşme, bir yandan yerel farklılıkları minimize ederek ortak bir kültür ortaya çıkarırken diğer yandan da küresel köyün içinde 'alt köy'lerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. İnsanların ulusal/yerel değerlerini bir tarafa bırakmadıkları gibi köklerine daha sıkı sarılmalarına ve bölgesel blokların ortaya çıkmasına yol açarak adeta bir 'küresel paradoks' yaratmaktadır. Yine Robertson'un ifadesiyle bir yandan evrensel olan yerelleşirken öte yandan yerel olan evrenselleşmektedir²⁴.

"Küreselleşme-Yerelleşme" Dinleri Nasıl Etkiler?

Din, tarih boyunca toplumsal hayatta önemli yeri olan bir kurum olagelmıştır. Din, insanlar arası ilişkiler, insanların tutum ve davranışları üzerinde etkili olan temel kurumlardan biridir. Böyle olmakla birlikte din ve toplum ilişkilerinde karşılıklı bir etkileşimden söz edilir ve bu etkileşimin dinamik karakterine vurgu yapılır. Din, farklı topluluklar içine girerken kabul edildiği toplumun yapısını değiştirmekle birlikte, o toplumun içinde bulunduğu çevre ve kültürel yapılanma tarafından da belirli oranlarda yeniden yorumlanır. Zincirleme olarak düşünülürse kültür ve din de birbirlerini farklı seviyelerde etkiler²⁵. Nitekim Weber toplum-din ilişkisini belirlerken şu ifadeleri kullanır: "Gerçekten de her din, amaçları ve vaatleriyle uygulandığı tabakayı belli boyutlarda etkiler. Ancak bir sonraki kuşak dinin vahiylerini yeni durumlara uyarlamak üzere yeni yorumlara gider. Böylece dinsel düşünme tarzları, dinsel ihtiyaçlara uygun hale getirilir"²⁶. Aynı nedenle toplumlarda yaşanan değişim ve dönüşümler, toplumun içinde yaşattığı din ve din anlayışlarında değerler ve pratikler düzeyinde değişimlere sebep olur.

Küreselleşmeyi modernleşmenin sosyal yapı üzerindeki değişimlerinin bir devamı olarak kabul edecek olursak dini yapıların vermiş oldukları tepkileri de

21 J. Friedman, *Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Ed. A. Topçuoğlu-Y. Aktay, İstanbul 1996, 89

22 Robertson, *Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Hotorejenlik, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm*, Ed. A. Topçuoğlu-Y. Aktay, İstanbul 1996

23 Anthony D. Smith, *Towards a Global Culture?*, **Global Culture**, Ed. M. Featherstone, Sage Publications, London, 1993, 127

24 Robertson, **Globalization: Social Theory and Global Culture**, Sage Publication, Londra 1992, 16

25 Bhikhu Parekh, **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, Çev. Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınları, Ankara 2002, 189

26 Max Weber, *Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi, Din Sosyolojisi*, Ed. Yasin Aktay-Köktaş, Ankara 1998, 165-176

küreselleşmenin din üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirebiliriz. Bu çerçevede dini gelenekler içinde ortaya çıkan reaksiyoner anti-modernist hareketlerin, Latin Amerikan Kurtuluş Teolojisi ve kadın hareketlerinin, sivil din anlayışının ve dini sinkretizm'in ortaya çıkışı modernist süreçle ve dolayısıyla küresel etkilenmelerle açıklanmaya çalışılabilmektedir²⁷. Aynı düzlem üzerinde katı olan her şeyin buharlaşması gibi dinlerin de farklılıklarını kaybederek içlerinin boşalması süreciyle karşı karşıya kalması küresel süreçte dinlerin karşılaştığı handikaplar arasında sayılmaktadır. Yine misyonerlik faaliyetlerinin, sınırların ortadan kalkması ile birlikte hız kazanması ve şekil değiştirmesi de küresel sürecin sonuçlarındandır. Onat, karşılaştığı olumsuzluklarla birlikte dinlerin küresel sürecin yol açtığı çevresel kirlenme, tabakalar arasında gelir dağılımında uçurumların oluşması, fakirlik, açlık vb. olumsuzluklara karşı tepki koyması ve çatışmaların önlenmesindeki etkin gücü sebebiyle tekrar yükselen değer haline dönüştüğünü söylemektedir²⁸. Onat'a göre küreselleşmenin din üzerinde içe kapanma ve açılma şeklinde ifade edilebilecek çift yönlü etkisi vardır. İçe kapanma eğilimleri, tarikat ve cemaat yapılanmalarında görülmektedir. Açılma ise dine, bilimsel ve felsefi donanımla yaklaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır²⁹.

Küreselleşmenin dinler üzerindeki etkisi çok farklı açılardan farklı kategoriler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Biz bu çalışmada, çokkültürlü eğitim anlayışını biçimlendirmesi açısından üç boyutlu bir analiz yapma düşüncesindeyiz. Yapacağımız analizler zaman zaman teolojik göndermeler içerse bile ağırlıklı olarak olgusal sınırlarda kalınmaya özen gösterilecektir. Küreselleşmenin dinler üzerindeki etkilerinden birincisi egemen küresel kültürün belirleyici unsuru olarak Protestan din anlayışının öteki dinleri, özellikle de İslam anlayışlarını etkilemesinde karşımıza çıkmaktadır: *bireyleştirme/özgürleştirme*. İkinci boyutta Küreselleşmenin getirdiği farklılık söylemlerine karşı yerel tepkiler, özellikle İslam anlayışlarından bir çoğulcu toplum tasarımı çıkarma imkanı tartışmaları yer almaktadır. Üçüncü boyutta ise Küreselleşmenin getirdiği yerelleşme çerçevesinde ortaya çıkan çokkültürlü anlayışın dinlerin "öteki"ne bakışındaki değişim için yaptığı baskı bulunmaktadır. Bu üç boyut aslında birbiriyle de ilintili kavramlar içermekte ve küreselleşmenin din kurumu üzerindeki değişim etkisini açıklamakta yardımcı olmaktadır. Şimdi bu üç boyut kapsamında söylemek istediklerimizi açalım.

1. Bireyleştirme/Özgürleştirme: Berger'in de belirlediği gibi küreselleşme sürecinin dinler üzerindeki en önemli etkisi ve diğer etkileri de tetikleyen unsur, Protestan etiğini ön plana çıkaran bir din anlayışıdır. Protestanlığın bu biçimi Anglosakson kökenlidir ama girdiği her yerde başarılı bir şekilde yerleşmiştir³⁰. Berger, her ne kadar bu yerleşmeyi Protestan anlayışın yerleşmesi anlamında kullanıyorsa da aslında küreselleşme sürecinde yayılan Protestan anla-

27 Adnan Aslan, *Küreselleşme ve Din, Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, 177

28 Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu, Ankara 2003, 143-144

29 Onat, 144

30 Berger, *Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri*, 17

yışı, Hıristiyanlık dışındaki dinler üzerinde de anlama biçimlerinden ritüellerine ve örgütlenme modellerine varıncaya kadar etkili olmaktadır.

Özellikle modernleşme sürecinde Luther ve Calvin'in ortaya koyduğu dinsel reformların etkisi çok önemlidir. Ancak Katolik din anlayışı üzerinde gerçekleştirilen reformların, modernleşme hareketlerinde dönüştürülmesi söz konusudur. Luther'in Kutsal kitap üzerinde Kilise'nin yorum yetkisine itiraz ederek inanan herkesin özgürce yorum yapabileceği düşüncesiyle başlayan reform hareketi aslında Katolik Kilisesi'nin otoritesi yerine yeni bir örgütlenmenin otoritesini koyuyor ve inananlara çok da geniş bir özgür alan bırakmıyordu. Ancak Avrupa'daki modernleşme hareketleri bu dini anlama biçiminde bir dönüşüm gerçekleştirilmiş ve Protestan Ahlakını ortaya çıkarmıştır. Bu ahlakın genel nitelikleri şunlardır: a. rasyonellik; b. bireyselliği savunma ama bencilliği reddetme; c. çok çalışma; d. tükettiğinden fazlasını üretmek girişimci olma. Modernleşme ve onun önemli göstergelerinden birisi olan demokratikleşmenin Protestan ahlakı ile ilişkisi üzerine önemli araştırmalar yapılmıştır. Weber, Protestanlığın ekonomik girişimi, bir burjuvazinin, kapitalizmin ve ekonomik zenginliğin gelişimini teşvik ettiğine ve bu teşvik sonucunda da demokratik kurumların doğuşunu kolaylaştırdığına vurgu yapar³¹.

Protestanlık, Kutsal Kitabın yorumlanışının herkesin hakkı, hatta görevi olduğunda ısrar etmekle modern bireyciliğin ahlaki kökenlerine kaynaklık oluşturmuştur. Bununla birlikte Yasin Aktay, Protestanlığın eleştirerek yerlerinden söküp attığı bir dizi geleneksel unsurun yerini dolduracak bir tedbire de sahip olmaması nedeniyle eleştirel atakların sonucunda insanların büyük bir inanç boşluğuna sürüklendiklerini belirler. Sonuçta dinsel anlamdaki bireyciliğin yerini, özellikle dinin gündelik hayatın yeniden üretimi sürecindeki etkisinin git gide azalmasıyla birlikte seküler bireyciliğin alması çok uzun sürmemiştir. Weber'in kullandığı ifadeyle Protestanlık, kendi ayakta durduğu zemini, kendi çabalarıyla dünyanın büyümesini bozması neticesinde kaybetmiştir³². Rene Guenon, Weber'in bu yorumunu, "Sonsuz, ezeli ve ebedi bir Tanrının yerine ikame edilen sınırlı, tarihsel bir fani Tanrı'dan söz edilebiliyor. Bu ikame kuşkusuz bazı avantajlar yaratmıştır. En basitinden bu avantajlar hızlı değişim içerisinde bulunan dünyada insanların çıkarlarına daha iyi hitap eden tercihlerin önünde dinin bir engel olmasının önünü kapatıyorlardı. Daha ileri aşamada ortaya çıkan ahlak, Protestan ahlakının öğretilerinden günden güne koparak Seküler ahlak denebilecek bir ahlaka dönüşmüştür." sözleriyle desteklemektedir³³. Protestanlığın, Batı'nın modernleşme sürecinde yaptığı en önemli katkı bir anlamda Hıristiyanlığın Batılılaştırılmasıdır.

Batıda bireyselliğin ve buna bağlı olarak özgürlüğün gelişmesi gücün dağılımı ve çeşitlenmesiyle de izah edilmektedir. Eric Hoffer'a göre kutsal güç, Seküler güç ayrımı giderek siyasi, ekonomik ve entelektüel ilave güç kategorileri

31 Samuel P Huntington, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 72

32 agy

33 Rene Guenon, **Modern Dünyanın Bunalımı**, Çev. Nabi Avcı, Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1979, 90-91

ortaya çıkarmıştır³⁴. Erich Fromm, Protestanlık öğretilerinin kendi içinde ortaçağ toplum sisteminin çöküşü ve kapitalizmin başlangıcı tarafından oluşturulan ruhsal ihtiyaçlara bir cevap verdiğini söyler. Ancak O'na göre ortaçağ toplumunun geleneksel bağları içinde kazanılan özgürlüğün bireye yeni bir bağımsızlık duygusu vermesine karşın, aynı zamanda da kendisini yalnız ve yalıtılmış hissetmesine yol açmakta ve yeni boyun eğmelere, baskıcı ve akıldışı etkinliklere sürüklemektedir³⁵.

Özellikle bireysel olarak kendini ifade etme ve eşitlikçiliğe vurgu yapan söylemlerin girdikleri kültürün içindeki dini anlayışları etkilemesi dikkate alınmalıdır. Bu konuya ilişkin Berger yönetiminde çeşitli ülkelerde yapılan alan araştırmalarında görüşümüzü destekleyen bulgular ortaya konmuştur. Örneğin Tayvan'daki Budacı hareketler, kesinlikle Amerikan ya da Batılı olmayan dinsel bir mesajı yaymak için Amerikan Protestanlığının pek çok örgütlenme biçimini benimsemiştir³⁶. Yine Berger'in yönettiği, küreselleşmenin çeşitli kültürler üzerindeki etkilerinin incelendiği araştırmada kültürel küreselleşmenin değişik kesimler arasında elit ve halk düzeyinde, hem gerilimler hem de yakınlaşmalar oluşturduğu ortaya konmaktadır. Bu bulgular arasında en fazla ileri çıkan ise, küreselleşmenin farklı ülkelerde dikkat çekici şekilde bireyleşmenin önünü açmasıdır. Berger'e göre yükselen küresel kültür tüm kesimlerde bireyin gelenek ve cemaat karşısındaki bağımsızlığını artırmaktadır³⁷. Bireyleşme, bu anlamda bir ideoloji olan bireycilikten ayrı düşünülmektedir. İnsanların davranışlarında ve bilinçlerinde gözlemlenen ampirik bir olgudan bahsetmekteyiz. Küreselleşme sürecinde kamu alanında ve siyasette dinsel düşünme, semboller, pratikler ve kurumlar sosyal önemini yitirir ve din giderek kişilerin özel meselesi haline gelir³⁸. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapılan araştırmalarda Tanrı'ya inanan insanların oranının oldukça yüksek çıkmasına rağmen Kiliseye bağlılık ve güven oranlarının düşük çıktığı görülmektedir. İngiltere'de 1983 yılında yapılan bir araştırmada Tanrı inancına sahip olduklarını belirtenlerin oranı %68'lerde olduğu halde Kilise'ye bağlı olanların oranı %13'lere düşmektedir³⁹. Buna benzer bulgulara sahip araştırmaları değerlendiren sosyologlar, sanayi toplumlarında rastlanılan dünyevileşmenin yanında dinde de bireyleşme sürecinin başlamış bulunduğu vurgu yapmaktadırlar⁴⁰. Thomas Luckmann dini, inanç ve davranışın ayrılaşmış alanlarına bağlayan ve dinin küresel iddiasına sarılan bir toplum üyesi için dini ve dini olmayan icrasının problem olduğunu söyler. Luckmann, bireyin bu problemlere üç farklı çözüm üretebileceğini iddia eder. Birinci çözüm iman sıçramasıdır. Resmi modele göre kalıba dökülen bireysel dindarlık, şüphe aşamasından geçer ve yeniden oluşturulur. İkinci çözüm, bireyin kendisinin akli bir çözüm formüle

34 Eric Hoffer, **Değişim Sonrası**, Çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000, 86

35 Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1993, 99

36 Berger, 19; Ayrıca bkz. **Bir Küre Bin bir Küreselleşme**, 28-55; 56-75; 76-98

37 Berger, 17

38 Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 75

39 Orhan Türkdoğan, **Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, 679-680

40 Türkdoğan, 679

edememesinden kaynaklanan seküler olandan dini icralara yönlendirdiği akıl öncesi bir tutum geliştirmesidir. Üçüncü çözüm ise açıkça bir Seküler değer sistemi formülasyonunda karşımıza çıkar. Sonuç olarak dini roller, oportünistik nedenlerden dolayı hem icra edilir, hem de terk edilir⁴¹.

Benzer şekilde Türkiye'de de araştırmalara katılanların inanç düzeyleri yüksek çıkmasına rağmen cemaate katılım düzeyi ve dini kurumlara güven oranları düşük çıkmaktadır. İstanbul ölçeğinde genç bir örneklem üzerinde yapılan araştırmada Allah inancı %85'ler civarında iken yaklaşık %48'lik kesim hiç namaz kılmadığını belirtmektedir. Kemalettin Taş'ın Türk halkının Diyanet'e bakışını İstanbul örneği üzerinde incelediği araştırmasında dindarlık düzeylerindeki artışın Diyanet'e karşı tutum düzeylerinde azalmaya yol açtığı belirlenmektedir⁴². Konuyla ilgili bir bilimsel araştırma bulunmamakla beraber, gözlemlememiz ve ilgililerin değerlendirmelerine göre camilerde cemaate katılım oranı cuma namazları ve ramazan aylarında yüksek olmakla birlikte vakit namazlarda her geçen yıl daha fazla düşmektedir. Ancak Türkiye örneğinde cemaatler üzerinde yapılan yeterli alan araştırmaları bulunmadığından küreselleşmenin cemaat disiplinlerinde çözülmeye etkisi üzerine genelleyici nitelikte çok fazla söz söyleme imkanımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte dinsel kimliğin oluşturulmasında bireyselleşme sürecinin yaygınlaştığı yargısına ulaşmada, Türkiye ölçeğinde de göz ardı edilemeyecek bulgular elde edilmektedir.

Bugün birçok sosyolog, küreselleşmenin dine iki önemli etkisinden bahsetmektedirler. Onlara göre küreselleşme dini hem özelleştirmekte ve hem de dinin "öteki"sini belirsizleştirmektedir. Dinin özelleşmesi, geleneksel dinlerin toplumsal alanda etkisini kaybetmesi anlamına gelmekte, bunu bir kısım sosyologlar dinin bireyselleşmesi, diğer bazıları cemaat ruhunu kaybetmesi ve bir kısmı da dinlerin ahlaki birliği temin etmede başarısız olması tarzında algılamaktadırlar. Aslında dinin özelleşmesi demek, geleneksel dinî formların bir bütün olarak toplumu tayin etmede etkili olamaması demektir. Modernite ve küreselleşmenin etkisiyle geleneksel dinî ilgilerin azaldığı, dinî sembol ve mesleklerin ciddi itibar kaybına uğradığı açıktır. Modern öncesi toplumlarda din ekonomik, sosyal, siyasal ve bilimsel bütün alanları ihata ederken, modern toplumlarda araçsal fonksiyonu olan özel sistemler geliştirildiği için din marjinalleşmiştir. Uzun zamandır kabul edildiği üzere modernleşme, bu zamana kadar yapılan araştırma sonuçlarından anlaşılan gelenek ve cemaat otoritesini sarsmakta, dolayısıyla da ister istemez bireyi daha çok kendine güvenir hale getirmektedir. Bu bir özgürleşmedir, ama büyük bir yük biçiminde de yaşanabilmektedir⁴³. Bir ideoloji olarak bireyselcilik özgürleşmeyi meşru kılmakta ve gerekirse yükü hafifletmeye çalışmaktadır. Her iki durumda da yeni küresel kültür modernleşme süreciyle yapısal bir yakınlık içindedir. Hatta bugün dünyanın pek çok köşesinde ikisi özdeştir⁴⁴.

41 Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, 80-81

42 Kemalettin Taş, **Türk Halkının Gözüyle Diyanet**, İz Yayıncılık, İstanbul 2002, 198

43 Adnan Aslan, **Küreselleşme Girdabında Din, Zaman Gazetesi Web Sayfası**, www.zaman.com.tr/2002/05/16/yorumlar/yorum2.htm

44 Berger, 18

2. *Küreselleşme Sürecinin Yerel Tepkileri: İslam ve Çoğulculuk Tasarımları:* Küreselleşme teorisyenlerinin de kabul ettiği Protestan etkisinin ikinci yansıması ise yerel tepkiler içinde çoğulculuğu teşvik noktasında karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme süreci karşımıza yerelci tepkileri çıkarmakta, etkisini hissettirdiği her yerde yeniden bir kimlik inşasını zorlamaktadır. Bu inşa içine de her kültür kendi unsurlarını koymaya çalışmaktadır. Her ne kadar bu yerelci tepkilerin aynı zamanda homojenleştirmeye hizmet ettiği, farklılıkların ya da ötekının tanınması sürecinin ortada farklılık diye bir şey bırakmayacağı iddiaları⁴⁵ bulunsa da değerlendirmelerimizi ürün değil, süreç üzerinde yaparak İslam'ın küreselleşme sürecinde yeniden nasıl inşa edilebileceği sorusunun cevaplarını analiz etmeye çalışacağız.

İslam'ın çoğulculuğu benimseyip benimsemediği aslında İslam kültürünün giderek belirleyiciliğini yitirmeye başladığı 20. yüzyıldan itibaren modernizm tartışmaları çerçevesinde uzun yıllar öncesinden sorula gelen bir soru olmuştur. Bu soru da daha çok İslam'ın demokrasi ile bağdaşabilirliği noktasında gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır. Tibi'nin şu ifadelerindeki yargı aslında tartışmaların ulaşılmış güç çözümünün de ortaya koymaktadır:

"İslami olan da içinde olmak üzere dünya uygarlıklarının çoğunun içinde bazı demokrasi öğeleri vardır. Herhangi bir dinin etiği, demokrasinin siyasi etiğinin çizgilerine paralel olarak yorumlanabilir. Bu çizgilere paralel olarak, İslami etiğin, demokratik bir şekilde yorumlanabileceği anlamında, demokrasi ve İslam'ın uyuşması söz konusudur. Eğer İslam anlayışımızı bir dinin ilahi etiğiyle sınırlarsak, ne demokrasi İslam'a yabancıdır ne de İslam demokrasiye."⁴⁶

Ancak değerlendirme alanımızı İslam'ın sosyal hayat içindeki uygulamalarıyla genişlettiğimiz zaman karşımızda tarihsel süreç içinde "demokratik" tavrıla özdeş bir yapılanma çıkmadığı gibi günümüz uygulamalarında da ümit verici bir gelişmeyle karşılaşmıyoruz. Demokratik bir anlayış sergileme noktasında İslam dünyası olarak nitelendirilen topluluğun içinde Türkiye dışında olumlu sinyaller veren bir başka ülke adı bulunmamaktadır. İslam ve demokrasi tartışmalarında "hangi demokrasi?" ve "hangi İslam?" soruları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır⁴⁷.

Benzer bir paradoks İslam'ın çoğulculuk tasarımının imkanı probleminde de yaşanmaktadır. Fas ve Endonezya üzerinde İslam'ın nasıl farklı sonuçlara götürdüğü üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma yapan Geertz'e göre Fas, İslam'ın sert, aktivist ve dogmatik yüzünü yansıtırken Endonezya birleştirici ve yumuşak yüzünü yansıtmaktadır. Bu yüzden de Geertz dini, tarih, sanat, bilim, ideoloji ve hukuk gibi kültürel bir faktör olarak kabul eder⁴⁸. Dolayısıyla kültürün her unsuru gibi İslam da içinde yaşadığı toplumun içinde şekillenip biçim-

45 Erbaş-Coşkun, 148

46 Bassam Tibi, *İslam, Demokrasi ve Bir İslami Devlet Vizyonu, Dünya, İslamiyet ve Demokrasi*, Konrad-Adenauer Vakfı Yayınları, Editörler: Yahya S. Tezel-Wulf Schönbohm, Ankara 1999, 55

47 Thomas Scheben, *Hangi Demokrasi, Hangi İslam, Dünya, İslamiyet ve Demokrasi*, 72

48 Clifford Geertz, *İslam Observed, Religious Development in Morocco and Indonesia*, Yale University Press, New Heaven and London 1968, 20; 94

lenmektedir. İslam da dahil olmak üzere hiçbir din etik, sosyal ve siyasal kural-
ların önerildiği bir fiiks menü değildir ve sadece yer, zaman ve durum çerçeve-
sinde "a la carte" seçimler sunarlar⁴⁹.

İslam uygulamalarının toplumu, toplumun ise giderek İslam uygulamalarını
nasıl değiştirdiğini anlayabilmek için bu ikili bakış açısını gözden kaçırmamak
gerekir. Elbette her din gibi İslam'ın da vazgeçilmez kabul edilen ve duruşunu
ortaya koyan bir takım karakteristik özellikleri vardır. Ancak bu özellikler kültürel
ve sosyal yaşantıya uygulanmadığı zaman bir anlam ifade etmezler. Nitekim din-
ler hakkındaki yargılarda belirleyici olan kaynaklarında yazılı olanlardan ziyade
toplumsal hayattaki uygulama biçimleridir. Emevi Valisi Halid b. Abdullah el-Kas-
ri'nin (636-743) Kur'an hakkındaki görüşleri nedeniyle Ca'd b. Dürhen'i öldürme-
si, Abbasi Halifesi el-Kadir'in (991-1031) akılcı yaklaşımlarıyla ünlenen Mu'tezile
düşüncesini yasaklaması ve İbn Rüşd (1126-1198) gibi dünyaca ünlü bir düşünür-
rün görüşleri nedeniyle uğradığı baskılar⁵⁰ İslam kültürü tarihinde dini fanatizmin
uç örnekleri olarak karşımızda durmaktadır. Öte yandan aynı tarihi süreç, özelli-
kle dini açıdan "öteki"nin içine giren gruplara karşı örnek "çoğulcu" uygulamaları
da karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti yönetim uygulamalarında
kurumsallaşan çoğulculuk, İslam dine mensup olmayanların "Millet" sistemi içinde
kendi dinlerini özgürce yaşadıkları bir ortam oluşturmuştur⁵¹.

Tarihsel süreçteki bu iki uç uygulama biçimleri ile birlikte özellikle Osmanlı'n-
nın çözülmesi ve siyasal-ekonomik ve bilimsel alanda Avrupa'nın belirleyiciliği-
nin ön plana çıkmasıyla birlikte teorik alandaki İslamcılık, Türkçülük ve Batıcı-
lık olarak nitelendirilen düşünce akımlarının sürükleyiciliğinde toplumsal plan-
da da, İslam'ı anlama ve yaşama geçirme biçimleri etkilenmeye başlamıştır. İsl-
am'ın sekülerize edilemez olduğunu savunanların aksine özellikle Türkiye ör-
neği üzerinde yapılan çalışmalarda İslam'ın niteliğinin değiştiğine ilişkin bul-
gular ortaya konmaktadır. Özdalga yapmış olduğu araştırma kapsamında gö-
rüştüğü bireylerin Şeriat'a dayalı bir sistem için pek hevesli olmadıklarını, daha
çok toplumdan bağımsız bir biçimde hareket etmek arzusunda olduklarına vurgu
yaptıklarını belirler⁵².

İslam'ın değişik kültürel ve ekonomik ortamlarda farklı yönetim biçimlerini
hayata aktararak bir çeşitlilik ortaya koyduğu unutulmamalıdır. Emeviler, Abba-
siler, Selçuklu, Osmanlı, günümüzde İran, Suudi Yönetimi ve Mısır gibi örnek-
lerde İslam'ın anlaşılışı ve uygulanması hep farklı olmuş, kendilerine özgü fark-
lı çoğulculuk tasarımları ortaya koymuşlar ama hepsi de kendilerini İslam'a
nispet etmişlerdir. Müslüman toplumların tarihindeki "öteki"ni algılamada olum-
lu örnekler, İslam ile çoğulculuk arasında olumlu bir ilişkinin kurulabileceğini
göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, küreselleşme ve

49 Fred Halliday, **İslam ve Çatışma Miti**, Ed. A. Özkırmlı, Çev. Umut Özkırmlı-Gülberk
Koç, Sarmal Yayınları, İstanbul 1998, 128-129

50 Muhammed Ammara, **Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti**, Çev. Ahmet
Karababa-Salih Barlak, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 29-30

51 Nurullah Altaş, **Çokkültürlülük ve Din Eğitimi**, Nobel Yayınları, Ankara 2003, 27-29

52 Elizabeth Özdalga, **Sivil Toplum ve Düşmanları, Postmodernizm ve İslam Küreselleş-
me ve Oryantalizm**, 263-264

yerleşmenin etkin bir şekilde yönlendirdiği çokkültürcülük, çok hukukluluk ve çoğulculuğun gerçek demokrasiyi gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği, hepsinden önemlisi böyle bir amaç taşıyıp taşımadığı sorusunun cevaplandırılmasıdır. Yerleşme ve çoğulculuk sonucunda toplum içindeki "öteki"lerden birinin bu süreç içinde kendisini hakim unsura dönüştürüp diğerlerini "öteki" durumuna düşürüp düşürmeyeceği de iyice düşünülmelidir.

3. Küreselleşmenin Dinlerin "Öteki"ne Karşı Bakışını Değiştirmesi: Modernleşmenin getirdiği değişimlerin dinleri sadece yeni üsluplara ve biçimlere davet etmekle yetinmeyerek radikal değişikliklere de zorladığı görülmektedir. Aynı şekilde küreselleşme ve yerleşme de bir sistem olarak, çokkültürcülük ve çoğulculuğu öngörerek, bireyselleşme ve özgürleştirme ile dinin toplumsal alandaki etkisini sınırlamakta ve birbiriyle çatışan dinamikler ortaya çıkarmakla birlikte bazı yerel kimliklerin yeniden canlanmasına etki etmektedirler.

Küreselleşme "öteki"yi dinî yapıdan çıkarmakla, sadece dinin yeniden yapılanmasını zaruri hale getirmemekte, aynı zamanda geleneksel dindar kesimlerin çağdaş problemleri muhatap alarak geleneksel teolojik yapıyı değiştirme gerekliliğine de vurgu yapmaktadır. Biz burada ayrıntılı tartışmalara girmeden sadece olgusal bağlamda küreselleşme-yerleşme sürecinin geleneksel teolojik yapının "öteki"ne bakış noktasında ne tür değişimleri tetiklediğini ortaya koymaya çalışacağız.

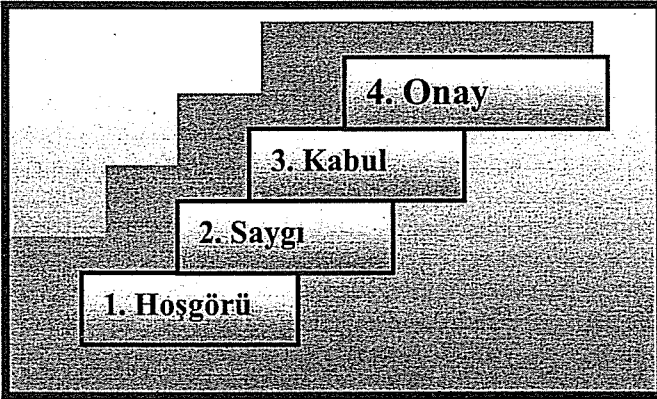
Vahiy kaynaklı olsun veya olmasın dünya yüzünde yaşayan tüm dinler; inanç ve ibadet sistemleri, toplumsal yaşantıyı düzenleyen kurumları, ahlaki ve hukuki düzenlemeleri açısından incelendiği zaman; sahip oldukları ortak unsurlardan birisinin de taşıdıkları "mutlak hakikat" iddiasının olduğu görülmektedir. Dinler bu çerçevede kendisine inananların kimliklerini inşa etmiş ve bu kimlik çerçevesinde kendi inançlarının tek ve geçerli olduğu düşüncesine sahip olmalarını sağlamışlardır. Tarih boyunca dünya üzerinde yaşanan çatışma ve kanlı savaşların bir kısmında dinlerin ötekine karşı üstünlük ve tek geçerlilik düşüncesi etken olmuştur. Özellikle dünya üzerinde en çok taraftarı olan dinlerde, başka dinlerden insanların öldürülmesinin en önemli gerekçesi "öteki"nin "kafir" addedilmesidir. Uzun yıllar boyunca kendisi dışındakileri din mensubu olarak bile tanımayan dini anlayışlara dayalı düzenlemelerde, "öteki"nin "kafir" olduğu, Allah'ın rahmetinden yararlanamayacağı ve öbür dünyada kurtuluşa eremeyeceği, hakim düşünce olmuştur. Dinsel anlamda "öteki"ne bakışın değerlendirilmesinde "kurtuluş" düşüncesi belirleyici bir bulgu niteliğindedir. Sadece kendi dindaşlarının kurtuluşa ereceğini ve diğerlerinin kurtulamayacağını savunan anlayış, dışlayıcılık (exclusivism) olarak isimlendirilmektedir⁵³. Özellikle Hıristiyanlıkta belirgin bir şekilde karşımızda duran bu anlayışın izdüşümünü tarihsel İslam düşüncesi içinde de bulmamız mümkün olmakla birlikte, İslam düşünce tarihi, kurtuluş konusunda farklı yaklaşımları bir arada barındırmaktadır⁵⁴.

53 Adnan Aslan, *Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi, İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 1998, 146; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Köylü, *Dinsel Dışlayıcılık, İslam ve Öteki*, Ed. Cafer Sadık Yaren, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 2001, 29-66

54 Tefsircilerin görüşlerinin ayrıntılı tahlili için bkz. Mehmet Okuyan-Mustafa Öztürk, *Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu, İslam ve Öteki*, 163-204

Ancak küreselleşme süreci ile birlikte kendi dini dışındaki dinler hakkında fazla bilgi sahibi olmayan insanlar topluluğu, yerini artık düne kadar ismi duyulmamış din ve mezhepler hakkında bile bilgi bombardımanı altındadır. Henüz dini konular hakkında soru sorma yeteneği gelişmemiş çocukların bile izlediği çizgi filmlerde farklı dinlerin ritüelleri ve dini kutlamaları tema olarak kullanılabilmekte ve bu filmler dünyanın her tarafında aynı anda izlenmektedir. Bunun da ötesinde farklı dinlere mensup insanlar aynı araçlarla seyahat etmekte, aynı sıralarda eğitim görmektedir. Bu insani ve kültürel yakınlaşmalar tanınmanın ve birlikte yaşamının verdiği açılımla dinsel anlamda "öteki" hakkındaki düşüncelerin de değişimini etkilemektedir. Yukarıda bahsettiğim dışlayıcı yaklaşımın aşılması anlamına gelen, dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk gibi anlayışların ortaya çıkma zamanı ile küreselleşme sürecinin etkisini yoğun bir şekilde göstermeye başladığı zaman bir birine paraleldir:

Dinlerin öteki'ne bakışının dışlayıcılık noktasını aşması anlamına gelen "kabul" çizgisinde biri birinden daha ileri düzeyde olmak üzere iki aşama bulunmaktadır. Aslında "kurtuluş" teorileri kapsamında din felsefesi alanında ortaya çıkan bu anlama biçimleri, uygulama boyutunda önce dini kurumlarda anlayış değişiklerine, ardında da bireylerin "öteki" din mensuplarını "kabul" boyutundaki tutumlarını belirlemektedir. Nieto'nun çoğulculuk ve farklılığa açıklık noktasında, aslında çokkültürlü programlar için birbirine dayalı amaçlar sıralamasında önerdiği dört tutumu ben sıralamasını değiştirerek bireylerin tutumlarının değerlendirilmesinde kullanıyorum⁵⁵ : Bu tutumlar şunlardır:

Tutumlar, ötekine karşı birbiri üzerine kurulu derecelilik ifade etmektedir. Ben başka bir inancı hoşgörü ile karşılayabilirim ama ona saygı duymak zorunda değilimdir. Nitekim Gutmann, kültürel farklılığın her yönünün saygıya değer olamayabileceğini, Semitizm ve ırkçılık örneğinde açıklamaktadır. Gutman, "Bazı farklılıklara örneğin ırkçılığa saygı duyulmamalıdır ama bununla birlikte

⁵⁵ Sonia Nieto, *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*, New York 1991, 353

İrkçı ve Yahudi karşıtı görüşlerin de hoş görülmesi gereklidir⁵⁶ demektir. Ama ikinci aşamadaki saygı tutumu, aynı zamanda hoşgörüyü de içermektedir. Bu ikisi vazgeçilmez evrensel değerlerdir ve dinsel anlamda ötekine karşı tutumlarda "dışlayıcılık" anlayışının da anlamıyla örtüşmektedir⁵⁷.

Özellikle Din felsefesi alanında kullanılan kavramlarından olan dini kapsayıcılık ve dini çoğulculuk kavramları ise sırasıyla yukarda yapmış olduğumuz sıralamada "kabul" ve "onay" tutumlarına denk gelmektedir. Dini kapsayıcılık, aslında Hıristiyan din felsefesinin bir kavramıdır. Kurtuluşun diğer dinler aracılığıyla da mümkün olabilmekte birlikte kurtuluşa ulaştıran asıl yolun Hıristiyanlık olduğunu iddia eden görüş için kullanılır. Aslan, bu anlayışın Batı Hıristiyan teolojisi ve din felsefesi çerçevesinde geliştirildiği için şu anda sadece Hıristiyanlığa mahsus bir bakış açısı gibi görüldüğünü belirlemekle birlikte diğer dinler için de böyle bir bakış açısının geliştirilebilme imkanından bahseder⁵⁸. Diğer dinlere karşı bireysel tutumlardan "kabul"e denk tuttuğumuz kapsayıcı bakış açısı, Roma Katolik Kilisesi başta olmak üzere Hıristiyanlığın 1960'lardan sonra öteki dinlerle ilgili anayol (mainline) modeli olarak nitelendirilmektedir⁵⁹.

Kapsayıcı anlayış, dinsel anlamda belirli bir din ya da inanç sisteminin kurtarıcı hakikat veya nihai gerçeğin en doğru, en mutlak, ya da en mükemmel ifadesiyle birlikte, bu hakikati gerçekleştirilebildiği oranda diğer dinler veya inanç sistemlerinin de insanın kurtuluşu açısından olumlu bir yere sahip olduklarını savunur⁶⁰. Bu bakış açısının iki temel görüşünden bahsedilmektedir. Birincisi, hakikatin ifadesi ve kurtuluş açısından belirli bir dinsel geleneğin norm olarak kabul edilmesidir. Buna göre hakikat, nihai gerçek ve kurtuluş norm olarak alınan bu dinin öğretileri doğrultusunda tanımlanır; kurtuluşun tanımı ve ifadesinde belirli bir din/inanç merkezilik ön plana çıkar. İkinci temel görüş ise norm olarak kabul edilen dinsel geleneğe tam ifadesini bulan hakikatin diğer dinsel gelenekler aracılığıyla şu veya bu şekilde kavranabileceği, dolayısıyla diğer din bağlarının da kendi dinsel gelenekleri içinde kurtuluş açısından belirli bir mesafe kaydedebilecekleridir⁶¹. Kurtuluş yolunun tüm insanlara açık ve kapsayıcı olduğu, gerçek/doğru din tarafından belirlenen hakikatin farklı dinler vasıtasıyla kavranabileceğini, ilahi rahmetin bu dinlerde de olabileceği düşüncesiyle dışlayıcılıktan ayrılan kapsayıcı anlayış, kısmen çoğulcu dini anlayışa yakınlaşmaktadır⁶². Farklı dinsel cemaatlerin bir arada yaşama zorunluluğu, gittikçe giriftleşen sosyal ilişkiler ve sorunlara pratik çözümler üretme amaçları Kilise'nin kendi dışında da hakikat olabileceği düşüncesine götüren sebepler arasında sayılmaktadır⁶³.

56 Amy Gutmann, *Giriş, Çokkültürcülük-Tanınma Politikası*, Ed. Amy Gutmann, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, 39

57 Köylü, *Dinsel Dışlayıcılık*, 60

58 Aslan, 151

59 Cafer Sadık Yaran, *Dinsel Kapsayıcılık, İslam ve Öteki*, 67

60 Şinasi Gündüz, *Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Öteki'nin İnkülvizist Yorumu, Tezkire*, Yıl 10, Sayı: Nisan-Mayıs 2001, 92

61 Gündüz, 91; Ayrıca bkz. Yaran, 67-82; Aslan, 151-153

62 Gündüz, 93

63 Gündüz, 94

Diğer dinlere karşı bireysel tutumlardan en üst düzeyde yer alan "onay"la eşdeğer kabul ettiğimiz dini anlama biçimi ise dini çoğulculuk anlayışıdır. Bu anlayışa göre mutlak ve ilahi bir hakikat vardır ve dinler bu mutlaka ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollar sunarlar. Dolayısıyla bu yollardan hangisi takip edilirse edilsin sonuçta kurtuluşa ulaşılabilir⁶⁴. Aslan, dini çoğulculuk anlayışının bir çok fikri ve sosyal değişimin sonucu olarak daha çok modern dönemde dini araştırmaların merkezi konusu haline geldiğini söylemektedir. Aslan'a göre gerek İslam'ın ve gerekse Hıristiyanlığın kadim geleneğinde bu bakış açısını besleyen bir kısım unsurları bulmak mümkünse de konunun bağımsız bir bakış açısı olarak tartışılması modern dönemlere rastlamaktadır.⁶⁵ John Hick'in önde gelen savunucularından biri olduğu bu anlayışın en büyük problemi belirli bir dinsel duruşunun olmaması, dinin gerçek iddiasını tahrip ederek buharlaştırması⁶⁶, ilahi kaynakları büyük dinleri ve gelenekleri kendi bütünlükleri içinde doktrinleri ve pratikleriyle doğru kabul etmelerine rağmen aralarındaki çelişkileri izah etmede zorlanmalarıdır.⁶⁷ Bu eleştirilen yönlerine rağmen dini çoğulculuk anlayışı, Hıristiyanlık da içinde olmak üzere dinlerin hepsinin mükemmel olmadığı zira bunların hepsinin de mükemmel olmayan insan kültürleri içinde şekillendiği düşüncesini⁶⁸ ön plana çıkarması sebebiyle dinler içindeki kültürel biçimlendirmeden kaynaklanan olumsuz unsurlar üzerinde yeniden düşünmenin önünü açmaktadır. Bu anlamda din eğitimi alanında, insan özgürlüğünün önünü açması, bireysel kimlikler inşa etme ve bireyin hayatını anlamlandırmasında yararlanacağı unsurların çeşitlenmesi noktasında olumlu katkılar sağlayabilecek gibi görünmektedir.

Küreselleşme-Yerelleşme ile Din Eğitiminin Gündemine Giren Yeni Kavramlar: Çokkültürcülük ve Çokkültürlü Eğitim

Eğitim sürecinin demokratikleşme ve küreselleşme sonucundaki gelişmelerden etkilenmemesi düşünülemez. Dolayısıyla eğitimle küreselleşme olguları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı değişimler, ülkelerin eğitim sistemlerini de etkilemiştir. Küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, uluslar arası düzeyde daha çok işbirliğine gitme gereği duyulmuştur. Günümüzde eğitim, kalkınmanın da en etkili aracı olarak görülmüş ve en değerli yatırımın insan kaynaklarına yapılan yatırım olduğu kabul edilmiştir.⁶⁹ Küreselleşme, eğitimin amaçlarına uygun bir fikir birliğinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Okulun başarısı yada başarısızlığı, toplumun başarısını yada başarısızlığını yansıtmaktadır⁷⁰.

64 Aslan, 154

65 agy

66 Gündüz, 99

67 Aslan, 162

68 Gündüz, 99

69 Vehbi Çelik, *Eğitim Demokratikleşme ve Küreselleşme. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslar arası Eğitim Sempozyumu*. 24-26 Eylül 1997.

•Elazığ 1997, 33

70 Çelik, 36

Tablo 2. Küreselleşmenin Genel Etkileri ve Bunların Din Eğitime Yansımaları⁷¹

Etki Tipi	Din Öğretimine Yansımaları
Kurumsal: Karar mekanizmasında olanlara elde edilebilir gündemler sunması	-Bilgi üzerine yatırım yapılmasına yönelik yükselen yasal baskı -Uluslar arasındaki eğitim yakınlaşması siyasetler ve ürünlerin karşılaştırılması bağlamında değişimi öncelleyen bir ilgi alanı oluşturur -Küreselleşme okullarda bilgisayar destekli öğretim teknolojilerinin kullanımına yönelik harcamaların artırımını talep eder
Öğretim Programları: Toplumsal güçlerin (toplum içi ve ülkeler arası gruplar, sınıflar, kollektiviteler) şekillenmesinin etkilenmesi	-Desentralizasyon süreci devletin eğitim üzerindeki gücünü azaltır -Devletin "eğitim üzerindeki egemenliği" azalır -Neticesinde öğretmenlerin gücü/otoritesi zayıflar -Öğretim programlarını çok yönlü etkileyen unsurların gücü artar -Ulusal kültürel kimlik tehdit altına girer
Dini Anlama Biçimleri : Küreselleşmenin bir etkisi olarak dini anlama biçimlerinde değişme	-Bireyleştirici ve Özgürleştirici dini anlayışların gelişmesi -Yerelci tepkiler/ Dini anlayışlara dayalı çoğulculuk tasarımları çıkarma -Dinsel anlamda ötekine bakışın değişmesi (kapsayıcı ve çoğulcu din anlayışlarının gelişmesi)
Kararsal: Çeşitli siyasal seçeneklere bağlı olarak maliyet ve karın değişmesi	-Mali harcamalar makro ekonominin küresel yönlendiricileri tarafından kontrol edilir ve eğitime ayrılan kamu harcamalarının azaltılması yönünde bir baskı yaratır (Öğretmenlerinin çalışma koşullarının bozulması veya İmam Hatip Liseleri'nin sayısının giderek azalması gibi) -Eğitim ürünlerinin uluslar arası karşılaştırılması kamu karar alma sürecinde baskılar/kısıtlamalar oluşturur -Reformlar bir dış gösterge olarak rekabet/verimlilikte yoğunlaşır (ilk ve ortaöğretimde akademik derslerin ön plana geçmesi, felsefe, din ve sanatın önemsenmemesi sonuçlarını ortaya çıkarır)
Yapısal: Organizasyon standartlarının ve küreselleşme güçlerinin uyumu/direnci etrafındaki çelişkinin bir ürünü olarak toplumun siyaset, ekonomi ve davranışlarının şartlandırılması	-Küresel toplum daha rekabetçi, bölünmüş, bireyselci olurken ve güvensizlik ve risk yükselirken eğitim "zararı telafi etme"ye çalışacak -Çokkültürcülük lehinde/karşılayıcı okul sistemlerinin oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkacak -Dünya, bilgi akışı çerçevesinde yeniden kavramsallaştırılacak

Bireyin küreselleşmesi çağdaş bilgi ve beceriye sahip olması kendi dışındaki insanlarla "rekabet" edebilecek düzeye gelmesi anlamına gelir. Ülke ve ülke dışında adını ve sanını bilmediği insanlarla rekabet edebilmek için bireyin:

1. Çağdaş, hayat boyu öğrenme yaklaşımına dayalı, insan merkezli bir eğitim sisteminden geçmiş olması,
2. Geçerli bir meslek sahibi olması. Bunun yanı sıra ikincil meslek ve becerilerle donanmış olması, ülkesinin sunacağı kaynaklar ile küreselleşmenin sunacağı fırsat ve sorumluluklara hazır olması,
3. Sorunlarının çözümünü araştırma arayan bir karakter geliştirmesi,
4. Toplumsal ilişkilerinde gerekli entelektüel ve duygusal derinliğe ulaşmış olması,

71 Tablo, Alparslan Durmuş, **Küreselleşmenin Eğitime Yansımaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2002, 37-39'dan alınarak adapte edilmiştir.

5. Ana dili dışında geçerli bir yabancı dili iyi bilmesi, Avrupa, Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkelerinde iş yapacak donanuma sahip olmaları beklenir⁷².

Bu niteliklere sahip olan insanların meydana getirdiği toplum, "Bilgi Toplumu" dur. Bilgi toplumu odağında yer alan bu rekabet düzeyi yüksek insan modeliyle küresel gelişmelere adapte olmakta güçlük çekilmez⁷³.

Küreselleşmenin eğitim süreci üzerindeki etkileri Brunner tarafından bir tablo halinde sistematize edilmiştir (bkz. Tablo. 2). Bu tabloyu, eğitimin bir boyutu olarak din öğretimi alanındaki etkilenmeyi de gösterecek şekilde yeniden düzenleyerek sunuyorum. Tablo incelendiği zaman din öğretiminin, başlıca unsurları çerçevesinde küreselleşme sürecinde ne şekilde etkilenebileceği sorusunun cevapları bulunmaktadır. Küreselleşmeden bahsedildiği zaman söylenegelen bir slogan vardır: "her şey, her şeyi etkiler". Parçaların bütünü, bütünün parçaları nasıl etkilediği kelebek örneği ile anlatılır: "Amazon ormanlarında kanat çırpan bir kelebek, New York'un iklimini etkiler". Bu anlamda din öğretiminin boyutları içinde bulunan her unsur, küreselleşmenin getirdiklerinin etkisi altındadır.

Tüm bunlardan sonra Küreselleşme ve yerelleşme olguları ile sıkı bir bağlantı içinde olan Çokkültürcülüğün, din eğitimi alanında ortaya çıkan ve uygulamalara da kısmen yansımaya başlayan yeni yöntemler için bir üst şemsiye kavram olabileceğini düşünüyorum. Yüklenilen anlam açısından çok çeşitli biçim ve ebatlarda karşımıza çıkan bu kavramın bazı anlaşılış biçimlerinin din öğretimindeki yeni yönelişleri kapsayabileceğini düşündüğüm anlama uyuşması söz konusu iken bazıları ise hiç bir şekilde uyuşmamaktadır.

Çokkültürcülük, bir toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını onaylayan bir "tanınma politikası"nı yansıtmakta ve kelime kendi içinde bir tavır alma anlamını barındırmaktadır⁷⁴. Tanınma politikası temelli anlayış açısından çokkültürcülük, deri renginin ayrı bir renk verdiği ve çok büyük bir kısmını ırkçı nefretin ve husumetin beslediği anonim acılarla işlenmiş kültürler içinde oluşturulmuştur⁷⁵. Bu anlayışa göre tanınma; eğitim ve basılı ve elektronik medya başta olmak üzere, farklılıkların korunmasına, ifade edilebilmesine imkan verecek kültürel hakların verilmesini, farklı kültürel kimlik gruplarının ulus-devlet içinde yer alan özerk varlıklar olarak tanınmasını hedefleyebildiği gibi ulus-devlet içinde yer alan grupların ayrılarak bağımsız bir yeni devlet kurabilmelerini de hedefleyebilmektedir⁷⁶. Birlikte yaşama modelinden sonu olmayan ayrıştırma ve parçalamalara giden bu anlama biçimi din öğretimi anlayışları için önerdiğimiz üst kavramın anlamıyla örtüşmemektedir.

Küreselleşme, en küçük bir kültürel farklılığı bile vurgulayarak, elektronik medya aracılığı ile bunu tüm dünya kamuoyunun dikkatine sunan, ayrıca siya-

72 İsmail Doğan, **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara: 2002, Pegema Yayıncılık, 70-71; Uygur Tazebay, **2000'li Yılların Başında Eğitim Anlayışı, Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 2, Sayı 7, Ocak-Şubat 1996, 18

73 Doğan, **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, 71

74 Metin Heper, **Çokkültürcülük**-Charles Taylor, Terimler Hakkında, 9

75 Melih Yürüşen, **Çokkültürlülük mü, Çokkültürcülük mü?, Liberal Düşünce Topluluğu**, www.liberaldusunce.com.tr

76 Levent Köker, **Çokkültürlülük ve Demokratik Meşruluk Sorunu, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, 41

sal açıdan, kültürel farklılıkların korunması ilkesini demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören bir anlayışı yaygınlaştırmaktadır. Bir toplumu oluşturan bireylerin ve grupların dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesine dayanan çokkültürlülük, tek bir siyasal birim halinde ve ortak sınırlar içinde yaşayan toplumlarda söz konusudur. Bu farklılıklar, kimi zaman, çöken Sovyetler Birliğinde, ya da bugünkü Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, değişik milletlere mensup insanların bir arada yaşaması biçiminde de görülebilir. Bu iki ülkedeki deneyimler, aslında çokkültürlülük kavramının siyasal sonuçları açısından da oldukça öğretici olmuştur. Toplumdaki çokkültürlülük olayını, bireysel özgürlükler bazında genel toplumsal ve siyasal yapının bir parçası olarak algılayan ABD oldukça başarılı bir uygulama ile, hem siyasal kimliğini hem de özgürlükleri koruyan bir çizgi izlemiştir. Buna karşılık, Sovyetler Birliği, bireysel özgürlükleri yok sayarak giriştiği deneyim çerçevesinde, sistemin karşılaştığı başka tür zorlukların sonunda, dağılıp gitmiştir. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya deneyimleri, bize, bireysel özgürlüklerin güvencede olmadığı sistemlerde, farklı kültürel kimliklerin korunmasının ve geliştirilmesinin, ister üniter ister federal devlet yapıları çerçevesinde olsun, olanaklı olmadığını göstermiştir. Bireysel özgürlüklerin güvence altına alınarak, "anayasal bir vatandaşlık bağı" çerçevesinde geliştirilemediği siyasal varlıklar, bütünlüklerini koruyamamaktadır⁷⁷.

Kongar, bireylerin kültürel kimliklerin, onlar üzerinde bağlayıcı olduğu oranda bireysel özgürlükleri sınırladığını, ama aynı ölçüde bir kimlik kartı işlevini de yerine getirdiğini savunur. O'na göre Kültürel kimlik ile bireysel özgürlük arasında, bireyin tutum ve davranışlarının farklılıklarına izin verilen "manevra alanının" genişliği açısından tersine bir korelatif ilişki söz konusudur. Bir başka deyişle, sert bir kültürel kimlik, bireyin, ait olduğu kültürel kimlik açısından yapması beklenen tutum ve davranışları büyük ölçüde kendisine empoze eder ve böylece "bireysel özgürlükler alanı" önemli ölçüde sınırlanmış olur. Buna karşılık, yumuşak bir kültürel kimlik, bireyin tutum ve davranışlarına daha az müdahale ettiği için, onun "bireysel özgürlükler alanını" daha geniş bir çerçeveye taşır. Din, dil, ırk gibi, yukarda da belirtilen biçimde, başka kimlikleri dışlayarak kendi kimliğini güçlendirme eğilimi taşıyan öğeler, ulus devlet oluşumu içinde, öteki kimliklere karşı duyarsız, hoşgörüsüz, hatta düşmanca tutum ve davranışlar içinde olan militanlar elinde toplumsal etkileşimi engelleyici bir işleve doğru kayabilir. İşin kötüsü bu kayış, ulus devleti oluşturan asıl öğelere yani o toplumun çoğunluğunun mensup olduğu dine, ırka ya da millete dayalı olarak ortaya çıkabilir. Bu iki büyük tehlikeye karşı, özellikle bireysel özgürlükleri güvence altına alıp yayarak, toplumun etkileşimini güçlendirerek kültürel farklılıkları ve siyasal bütünlüğü korumak tek çıkar yol gibi görünmektedir⁷⁸. Bütünleştirici vurgusu ön plana çıkan çokkültürcü anlayış, ulusal düzeydeki anayasal vatandaşlıkla birlikte daha öteye uzanarak küresel vatandaşlık kavramını gündemimize taşımaktadır.

77 Emre Kongar, *Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık*, <http://www.kongar.org>

78 Kongar, <http://www.kongar.org>

Vatandaşlık, bireyin devletle ve devlet içinde yer alan diğer bireylerle ilişkilerini ifade eder. Vatandaşlık eğitimi ise bireylerin aktif ve vatandaşlık tepkilerini demokratik çerçevede ortaya koyar bir tarz geliştirmeye hazırlanmasıdır. Bu çerçevede İskoçya'da resmi-sivil çok yönlü bir katılımı hazırlanan Küresel Vatandaşlık Eğitim Programı, dünyadaki varoluşunu bir dünya vatandaşı rolüne sahip olarak dışlaştıran, başkalarına saygı gösterme ve önem verme değerlerine sahip, dünyayı daha adil ve dengeli bir tarzda paylaşma duyarlılığı taşıyan ve dünyanın böylesi bir yer olması için çaba gösteren birey profili öngörmektedir. Bu profile sahip bireyin yetiştirilmesi için küresel karakterize eden üç boyut üzerinde durulur; bilgi ve anlama, beceriler, değer ve tutumlar⁷⁹.

Tablo 3. Küresel Vatandaşlık Eğitimi

Bilgi ve Anlama	Beceriler	Değer ve Tutumlar
-Toplumsal adalet ve eşitlik -Öteki/Çeşitlilik -Küreselleşme ve bütünleşik olma -Gelişimde Yardımlaşma -Barış ve Çatışma	-Eleştirel düşünme -Etkili kanıt geliştirebilme -Adaletsizlik ve eşitsizliğe karşı meydan okuyabilme -İnsanlara ve nesnelere karşı saygılı olma -Çatışmaların çözümünde işbirliği geliştirebilme	-Öz saygı ve kimlik bilinci -Toplumsal adalet ve eşitlik sorumluluğu taşıma -Ötekine karşı saygı gösterme ve değer verme -Çevreye önem verme ve gelişmeye yardımcı olma -İnsanların farklı olabileceklarini kabullenme

Çokkültürcülüğün eğitim üzerinde en fazla etki ettiği ülkelerden olan Amerika'da Protestan Hıristiyanlığının Amerikan eğitimini ve kültürünü çok fazla biçimlendirmesi sebebiyle bir çok eğitimci ve azınlık dini geleneklerinin üyeleri öğretim programları içindeki dini seslerden (özellikle muhafazakar Protestan seslerinden) rahatsızlık duymaktadırlar. Nord, Amerika ölçeğinde bu tür olumsuzlukların artık değişmeye başladığını söylemektedir⁸⁰. O'na göre Seküler fikir ve değerler giderek muhafazakarlığı kaybettirmekte ve dini sesleri biçimlendirmektedir. Nord, Amerika'da şekillenen bu çokkültürcü eğitim çerçevesinde öğrencilerin; kadınların, Amerika'nın etnik ve kültürel azınlıklarının ve üçüncü dünyanın seslerini işitmelerinin önemli olduğunu ancak çokkültürcülüğün aynı zamanda onların dini seslerini de işitmeyi gerekli kıldığını söylemektedir⁸¹.

Nord şunları söylemektedir:

"Milyonlarca Amerikan, hayatlarındaki anlamın en derin kaynaklarını kendi dinsel alt kültürlerinde bulmaya devam etmektedirler ve hakikaten bir çok insan kendilerini etnik ve ulusal kimlikleriyle değil, dinsel kimlikleriyle tanımlanmayı tercih etmektedirler. Onların birincil kimlikleri Hıristiyanlık veya Müslümanlıktır, beyaz olmak veya Amerikan olmak değildir. Sosyal Çalışmalar için Ulusal Konsey tarafından yayınlanan "Çokkültürcü Eğitim İçin Prog-

79 <http://www.oxfam.org.uk/coolplanet/teachers/globciti/curric/curric.htm>

80 Warren A. Nord, **Religion and American Education**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1995, 225

81 agy

ram Rehberi" isimli çalışma, insanların kimliklerinin "cinsiyet, sosyal sınıf, meslek, politik kabul ve din" olguları tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır (Bu tür çalışmalarda diğer faktörlere nazaran etnik kimlik faktörünün daha fazla öne çıkarılmasına rağmen)⁸².

Küreselleşmenin homojenleştirmeye karşı yerel değerleri öne çıkarmaya başlaması ve yerelin küreselin biçimlenmesine katkısı çerçevesinde dinlerin üç boyutlu olarak etkilendiğini söylemiştik. Bireyleşme/özgürleşme, yerel tepkiler/çoğulculuk tasarımı üretme ve dinsel anlamda ötekine karşı bakışın değişiminin din öğretiminde yeni anlayışların kurgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme sürecinin din öğretiminde şimdiye kadar hiçbir yenilik ortaya koymadığı gibi bir iddiada değiliz. Hıristiyan din öğretimi etkinlikleri zaten gerek eğitim bilimindeki farklı yönelimler ve Kilise'nin misyon anlayışı çerçevesinde formüle ettiği bakış açıları çerçevesinde bir takım yeni düzenlemeler gerçekleştirile gelmektedir. Kültürlerarası eğitim, fenomenolojik din eğitimi veya mezhepler üstü din eğitimi şeklinde ifade edilen bir takım yeni yöntemler din öğretimi etkinliklerinde kullanılmakta veya kullanma denemeleri uzun sayılabilecek geçmişe dayanmaktadır⁸³.

Bu uygulamalar aynı zamanda dinin nasıl öğretileceği sorusunun da cevabının aranması sürecinde ortaya çıkmaktadır. Din öğretiminde yeni geliştirilen anlayışlar son olarak İstanbul'da 2001 yılında yapılan bir uluslar arası sempozyumda bilimsel arenaya çıktı⁸⁴. İstanbul toplantısında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinin kendine özgü politik, sosyal ve kültürel yapıları içinde ortaya çıkan din öğretimi uygulamaları ve yine bu ülkelerdeki özellikle göçlerin zorladığı yeni şartlar çerçevesinde ortaya çıkan yeni anlayışlar tartışılmıştı. Gerek bu toplantıdaki tartışmalar ve gerekse bu yeni anlayışlar üzerinde derinliğine yapılan incelemelerde yeni yönelişlerin birincil itici gücü Avrupa ülkelerinin aldığı yoğun işgücü göçünden kaynaklanan dinsel farklılaşmaların olduğu görülmektedir. Ancak göçlerin başlaması daha uzun yıllar öncesine uzanmasına rağmen din öğretiminde yeni arayışlara girilmesinin yakın zamanlarda başlamasının sebepleri incelendiğinde küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yerel değerlerin gücünün öne çıkmasını göz ardı edemiyoruz.

82 agy

83 Bu yeni yönelişler hakkında ilk bilgileri Türkçe literatüre ilk defa Beyza Bilgin taşımıştır (Bkz. **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:185, Ankara 1988). Ancak bu anlayışların içeriği sistematize edilmemiş bile olsa daha önce yapılan uluslar arası bilimsel toplantılarda Alman ve İngiliz din eğitimcileri tarafından Türk akademisyenlerinin tartışma gündemine sokulmuştu (Bkz. **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991). Bu toplantılarda gündeme getirilen anlayışların Türkiye'deki din öğretimi programlarını nasıl etkilediği tartışmaları için bkz. Nurullah Altaş, *Türkiye'de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedeler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)*, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2002, C. 4, s.12, 145-168

84 **Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmaları (28-30 Mart 2001 İstanbul)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003

İstanbul toplantısında John Hull, güçlü uluslar arası ve sermayeler arası rekabetin insanın modern yaşamı üzerine etkisini temel alarak din öğretimindeki mezhep/din merkezli anlayışın terk edilmesi gerektiğini ve dinlerin küresel sürecin olumsuz etkileriyle başa çıkabilmek için bizzat kendilerinin kendi içsel yaşamlarını yenilemelerini ve gerçek misyonlarını yeniden keşfetmeleri gerekliliğini savunmaktadır⁸⁵. Nipkow Almanya örneği üzerinde din eğitimindeki yeni anlayış geliştirilmesinin gereğini tartışırken, temel hareket noktası olarak Avrupa Birliği geleceğinin en önemli endişesinin "dinlerin sebep olabileceği şiddet"i kendisine temel almaktadır. Nipkow'un tezi, dini hoşgörünün sadece dini bir mesele olmadığı, aynı zamanda daha geniş ölçüde sosyal bir mesele olduğudur⁸⁶.

Çokkültürcülük ve din eğitimindeki yeni yaklaşımlar ilişkisinde temel olarak kullandığımız bir diğer argüman Hull'un Michael Grimmit'ten alarak ayrıntılı açtığı dini öğrenme, dinden öğrenme ve din hakkında öğrenme şeklinde isimlendirilen din eğitimindeki üç uygulama biçimidir⁸⁷. Hull dini öğrenmenin, öğrencilerin dinin gerçek olduğunu ve din kurallarına göre yaşamayı öğrenmeleri anlamına geldiğini belirler ve hedefinin de dine inanan öğrenciler yetiştirmek olduğunu söyler. Bu din eğitimi tarzı geleneksel anlayışı ifade eder ve mezhep merkezlidir. Dinden öğrenmede ise öğrenci ile dini içerik arasındaki mesafe korunur. Eğitim programını dinin içeriği değil, öğrencinin hayatı ve dünyası belirler. Hull'a göre bu yöntem, öğrencilerin ahlaki ve manevi gelişimine katkıda bulunan, başlıca hedefi öğrencileri insancılaştıran bir din eğitimidir⁸⁸. Din hakkında öğrenme olarak adlandırılan üçüncü yaklaşım ise betimsel, tarihi ve eleştirel niteliklere sahiptir. Öğretmenleri belli bir dinin mensubu olmak zorunda değildir. Öğretime konu edilen her inanca eşit mesafede yaklaşılır. Eğer çalışma konusu İncil veya Kuran gibi bir kutsal kitap bile olsa, herhangi bir edebi metin olarak yaklaşılır ve değerlendirilir. İngiltere'de uygulama denemeleri bulunan fenomenolojik yöntem buna bir örnek olarak verilmektedir⁸⁹.

Barbara Wilkerson, çokkültürcülük kavramını din eğitimi alanına uyarlayarak "çokkültürlü din eğitimi" için bir tanım yapar. O'na göre çokkültürlü din eğitimi, çokkültürlü bilgi, tutum, değer ve beceriler manzumesini belli bir dinin öğretim süreci içinde bireye kazandırılması olarak tanımlamak mümkündür⁹⁰. Ancak Wilkerson bu tanımla çokkültürcülük anlamına ciddi bir sınırlama getirmektedir. Ben ille de çokkültürcülükle din eğitimi kavramlarının birleştirilerek yeni bir kavrama ulaşılması gerektiğini savunanlardan değilim. Ancak,

85 John Hull, *Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler, Din Öğretim. Y. Yöntem Arayışları*, 49

86 Karl Ernst Nipkow, *Avrupa Birliği Anlayışı Çerçevesinde Almanya'da Din Eğitimi, Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları*, 64-65

87 Hull, 44

88 Hull, 45

89 Hull, 44-45

90 Wilkerson, 3. Yazar buradaki tanımında "*hristiyan din eğitimi süreci içinde*" tabirini kullanmakla birlikte biz çokkültürlü din eğitiminin farklı dinler içinde geçerli olabilecek bir kavram olduğunu düşündüğümüzden "*kişinin yaşadığı din*" olarak çevirdik. Nitekim yazar aynı sayfadaki açıklamalarında kavramın Hristiyan din eğitimi açısından ele alınmasına rağmen diğer inanç mensupları açısından da kullanılabilir olduğuna atıf yapmaktadır.

çokkültürcü anlayışla din eğitimi birleştirmek gerekirse din eğitiminin iki yönlü olması gerektiği düşünülebilir. Bunlardan birincisi, dinsel eğitim içinde farklı dini ve etnik yapılara karşı çokkültürlü bilgi, tutum, değer ve beceriler kazandırılmasını sağlamaktır. İkinci yönde, din eğitimi programlarında (din öğretiminde) çokkültürlü anlayış çerçevesinde geniş bir perspektifte din ve mezheplerin öğretim programı içinde yer almasının sağlanmasıdır. Din eğitiminin her iki tür-lüsü de çokkültürlü din eğitimi amaçlarının sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.

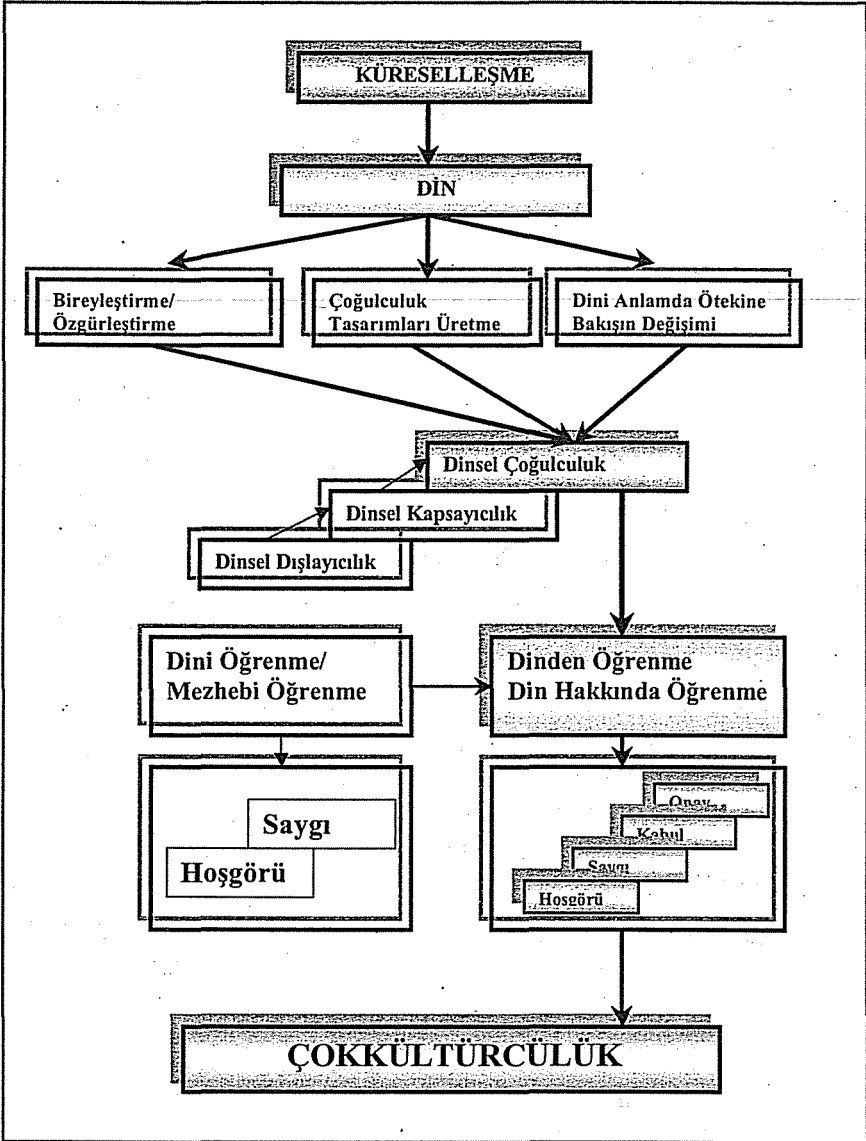
Tartışma

Bugün, tüm dünyada uygulanan din eğitimi etkinlikleri küresel sürecin zorladığı dönüşüm arayışları içindedir. Bu arayışlarda iki yol üzerinde çözüm modelleri geliştirilmektedir. Birincisi din eğitimi etkinliklerini çoğulcu bir yapıya sahip olan öğrencilere yönelik olarak yeniden düzenlenmeyi amaçlayan modellerdir. Kültürlerarası din eğitimi, fenomenolojik dini eğitimi veya mezhepler üstü din eğitimi olarak literatüre geçen modellerde dini anlamda "öteki" sadece görünle sınırlanılmakta, küreselleşmenin getirdiği sorunlar öne çıkarılmamaktadır. Hakim olan unsurun içine farklılık sonradan girdiği toplumların içinde üretilen bu modellerde bir dinsel kültürün egemenliği yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Nitekim Almanya ölçeğinde geliştirilen modellerin hemen tamamında iki dillilik dikkate alınmamakta, ötekinin kültürünün içinde gelişen bir din yerine yeniden üretilen adeta "ulusal bir din" kurgulanmaya çalışılmaktadır. Küreselleşme ve yerelleşme tartışmalarının gündemimize taşıdığı "çokkültürcülük" kavramını bütünleştirici ve birlikte yaşamayı teşvik edici anlamıyla din eğitiminde geliştirilen yeni yaklaşımlarla birlikte değerlendirmek durumundayız.

Ancak, çokkültürcülük ve din öğretimi kavramlarını birlikte kullanarak "çokkültürlü din eğitimi" kavramının üretilmesi denemeleri de din merkezliliği ürettiğinden dolayı, çokkültürcülük anlamından uzaklaşmaktadır. Bu iki yaklaşımın yerine tablo 4'te önerdiğim üzere din öğretimindeki yeni yaklaşım geliştirme çabalarının "çokkültürlü" amacı gerçekleştirecek şekilde yeniden yorumlanmaları gerektiğini öneriyorum. Önerim, Grimmit'in geliştirdiği dinden öğrenme ve din hakkında öğrenme yöntemlerinin bireylerin kendi içinde buldukları kültürün bileşeni olarak dini duruşlarını kaybetmeden sırasıyla hoşgörü, saygı, kabul ve onay tutumlarını gerçekleştirecek bir çokkültürcü anlayışın din eğitimi sürecini etkilemesi üzerine kuruludur. Çokkültürcü anlayıştan hareket eden bir din eğitimi, sadece dinsel anlamda ötekine değil, etnik, cinsel ve her tür sosyal farklılıklara karşı olumlu bilinci kuracak ve küresel sürecin uzantısı olan dünya vatandaşlığı kavramına bireyleri hazırlamada katkıda bulunacaktır.

Bununla birlikte uygulama süzgecinden yeni geçmekte olan her anlayış gibi Çokkültürcülük şemsiyesi altında geliştirilmeye çalışılan anlayışların bir takım olumsuzlukları barındırması da muhtemeldir. Burada da karşımızda üç tehlikeli nokta bulunmaktadır:

Bunlardan ilki çokkültürcülük altında geliştirilen anlayışların dinsel-mezhepsel ve etnik ayrımcılıkları körüklemesi tehlikesidir. Çokkültürcüler, önceden ihmal edilmiş ve boyun eğdirilmiş kültürlere ve alt kültürlere kendilerini ifade hakkı

Tablo 4: Küreselleşmenin Din Eğitimi Anlayışları Üzerindeki Etkisi

vererek ve onları onaylayarak geçmişteki adaletsizlikleri telafi edilmesini savunmaktadır. Böyle bir anlayış, tarihinde hem etnik ve hem de mezhepsel anlamda acı hatıraları barındıran Türkiye gibi ülkelerde ayrımcılığı öne çıkarması, adaletsizlikleri telafi için yola çıkılrsa da çatışmaları yeniden üretmesi tehlikesini içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla toplumun her kesimini henüz etkin bir şekilde eğitim sürecinin içine çekilmediği ülkemizde bu tür bir amacın eğitim amaçları içine alınması, olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir.

İkinci tehlike eğitimin bir terapi sürecine dönüştürülmesidir. Çokkültürcülük anlayışından hareketle öğrencilerin, her etnik ve dinsel grubun sahip olduğu değer ve faziletleri öğrenmek zorunluluğuna vurgu yapılmaktadır. Bundan sonra etnik deneyimler üzerinde karşılaştırmalı yaklaşımların geliştirilmesi ve bu yargıların normatif ve yargılayıcı değil, deskriptif ve analitik olmak zorunda olduğu savunulmaktadır. Eğitimdeki kendine saygı üzerindeki bu değişim tüm kültür ve alt kültürlerin eşit olarak saygıya layık olduğunu dikte eder. Tabii ki kültürlerden biri diğerinden, inanç ve değerlerle çatışma, bu yüzden de değerlerin tamamının benimsenmesi konusundaki zorluklar açısından farklı değildir. Amerikan cinsiyet eşitliği hakkındaki değişken değerler veya bazı kültürlerdeki aleni seks konusunda neler düşünüyoruz? Öğrencilere şiddet yanlısı dini gruplara saygı ile eşcinsellere saygının eşit şeyler olduğunu öğretebilir miyiz? Güney Afrika yamyam kültürleri ile Nazi kültürünü eleştirisiz onaylamalı mıyız?

Robert Fullinwider çokkültürcülerin; öğrencilerden yargılarından kendini beğenmişlikten ve kibirden ve bu şekilde işiten ama anlamayan, gören ama algılamayan, dar görüşlülüğün dürüst olmayan bir biçimde öteki insanların başarılarını ve geleneklerini küçük düşürme ve kötülemeden sakınmalarını istemek zorunda olduklarını söyler. Problem, açık görüşlülük sağlayan değerlerin yerine kültürel farklılıklara karşı eleştirel olmayan bir davranış tavsiye edildiğinde verilecek tepkidir.⁹¹ Tek gerçeğin kendisinde bulunduğunu iddia eden farklı dinsel yapıların eşit olduğu gibi çoğulcu bir yaklaşımı kabullenmek çok zor gibi gelebilir ama etnik merkezlik ve bir adaletsizlik öneren yaklaşımlar tek alternatif değildir. Diğer kültürleri ciddiye almak, onların öğretim programında yer almasını kabul etmek, onları içerden anlamaya çalışmak ve diğerlerini de yaşamın ve düşünmenin daha duygusal ve akılcı yollarını keşfetmeye çaba göstermek için teşvik etmekle mümkündür.

Çokkültürcülüğün üçüncü tehlikesiyle çoğulcu ve özselci (particularist) çokkültürcülük arasında bir ayırım yaptığımız zaman karşılaşırız. "Çoğulcu"lar daha zengin bir ortak kültür araştırdıkları özelciler ise ortak bir kültür değil, mümkün ve istenen olanda ısrar ederler.⁹² "Kültürel sol'da duran bir çok Partikularist gibi Stanley Fish için de ortada ortak bir kültür olarak nitelendirilebilecek hiç bir şey yoktur: " 'Birisi size bu bizim ortak temelimiz' diyorsa gerçekte 'bu benim ortak temelidir' (yargılarımı üreten varsayımlar ve değerlerden yaptığım çıkarım) demektedir.⁹³ " Kimin değerleri ortak olanda somutlaşacaktır? Bunlar güçlü bir şekilde geleneksel seçkinler olacaktır. Eğitim, bu bağlamda bir politik mücadele sorunu olacaktır. Bütün değerler, yerel değerler olacaktır ve tüm ahlaki vizyonlar özel ahlaki vizyonlar olacaktır. Elbette bu yerel kültür liberal ve vizyonu geniş ve toleranslı da olabilir fakat özselciliğin mantığının bunları gerektireceğine dair hiç bir şey bulunmaz ve bunlara engel olacağına dair de bir ip ucu bulunmamaktadır. Partikularist çokkültürcülük, eğitimcileri yargılarımızı daha aklileştirilen alternatif dünya görüşlerini veya evrensel sesin duyularını ciddiye

91 Nord, 227

92 Nord, 228

93 agy

almaya zorlamaması sebebiyle çok tehlikeli bir anlayıştır. Belki de partikülarizmin en sıkıntı verici yanı bizi, birbirimizden izole etmesi ve aynı zamanda dünyada etnik, ulusalcı ve dini şiddeti büyütme sebepleri olmasıdır ki bu da oldukça kaygı verici bir durumdur.

Fakat bizim etnisite, cinsiyet, sınıf, bölge, ulus ve dinle tanımlanan toplumların üyeleri olmaması sebebiyle büyük bir alanda bulunan kimler olduğumuz açısından konu sorunludur. Kendimizi hatıraları olan bir toplumun üyeleri olmaksızın sadece bireyler olarak düşünmek bizim kimler olduğumuz noktasında yoksullaştırılmış bir kavrama sahip olmamız demektir. Çağdaş bir din eğitimi öğrencilere, kendi kültürlerinin oluşumu üzerinde hak iddia eden çeşitli topluluklar hakkında da derin bir anlayış sunmak ve kendi kimliklerini tanımlamada katkıda bulunmak zorundadır. Aynı zamanda da kendi kültürlerinin ve "öteki"nin üzerinde iyice düşünmelerini sağlayacak zihinsel hayal gücüne yönelik kaynaklar sunmak zorundadır. Bu şekilde toplum içinde eleştirel bir bakış açısı ile birey olmalarına imkan sağlanmış olur.

Çok inançlı din eğitimi konusunda lehte ve aleyhte olan görüşlerin karşılaştırıldığı bir araştırmada önemli bir nokta belirlenmiştir. Çok inançlı eğitim karşıtlarının ileri sürdüğü en önemli argüman, çocuklarda inanç ve hayatı anlamlandırma konusunda bir kafa karışıklığının ortaya çıkabileceği noktasındadır. Bu görüşe göre farklı kültür ve inançların eğitimini bir arada alan birey, inanç konusunda çatışmalar yaşayacak ve sağlıklı bir şekilde yetişecektir. Çok inançlı eğitim yanlılarının savunması ise bu problemin öğrencinin kendi dininin eğitimini sağlam bir şekilde almasıyla çözüleceği şeklindedir⁹⁴.

En önemli sorunlardan birisi de bireylerin gerek dinsel, kültürel ve etnik açıdan "tüm bunların arasında ben kimim?" sorusunun cevabını bulmada zorlanmalarıdır. Din eğitimine ilişkin teorilerin halletmekte zorlandığı bu sorunun cevabı "nasıl bir din eğitimi?" sorusunun ardından gelmektedir. "Özgürleştirici din öğretimi ama nasıl?", "bireyleştirici bir din öğretimi ama nasıl?", "çoğulcu bir din öğretimi ama nasıl?" vb. sorular, ayrı ayrı çalışmalarda ayrı ayrı dinlerin farklı teolojik kökenlerine inilerek cevaplandırılması gerekmektedir.

94 Geraint Davies, *Should World Religions be Thought to Primary School Children in Predominantly White, Traditionally Christian Areas?*, *Journal of Beliefs & Values*, Vol. 20, No. 1, 76-77